

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2019

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

У.Бекбаев, К.Муминов Матрицали дифференциал тенгламалар системасини сиртлар учун Лоренц алмаштиришлари аниқлигида ечиш.....	5
Э.Каримов, С.Кербал Суб-диффузия ва тўлқин тенгламаларидан иборат аралаш типдаги тенглама учун трикоми типдаги масала.....	10

КИМЁ

Н.Бозоров, В.Кудышкин Метилакрилатнинг акрил кислотаси билан сополимеризацияси	15
Ҳ.Исмоилова, Д.Бекчанов, Ш.Ҳасанов, М.Балтаева Пластикат поливинилхлоридни полиэтиленполиамин билан модификациялаб олинган ионитга мис(II), никель (II) ва кобальт(II) ионларининг сорбцияси	19
М.Ахмадалиев, И.Асқаров Зарарсиз толалар асосида маҳсулот олиш канцероген асбест муаммоларининг ечими сифатида	22
Б.Саттарова, И.Асқаров, Ш.Абдуллоев Товуқ гўштини сертификатлашда унинг таркибидаги антиоксидантлар миқдорини аниқлаш.....	27

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Р.Максудов Фарғона вилоятида анорчиликни ривожлантириш ва ушбу соҳанинг истиқболлари	33
--	----

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

А.Гафуров, О.Гафуров Агроиқтисодиётнинг муҳим моддий ва маънавий тимсоли (КФК 80 ёшда).....	36
---	----

ТАРИХ

Б.Абдуллаев, З.Раҳманов, Н.Камбаров Қўштепа-2 ёдгорлигидаги кўшк хандагининг тадқиқотлари	40
У.Мирзалиев Совет даврида Сирдарё вилоятидаги тарихий-демографик жараёнларнинг ўзига хос хусусиятлари	44
И.Хўжахонов Совет тарихшунослигида ўзбеклар миллий идентиклиги муаммосининг ўрганилиш жиҳатлари.....	48
М.Ҳасанов, Юнпенг Танг, М.Ҳомиджонова Шимолий Бақтриянинг Кушонлар даврига оид янги ёдгорликлари.....	54
Р.Мамадалиев Исмоил ака – темуршунос олим	59
Ш.Охунжонова XIX аср ўрталари - XX аср бошларида Фарғона водийси бозорлари тарихидан.....	64

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

Г.Ғаффарова Мураккаб тизимларга оид илмий ғоялар	68
М.Маматов Тасаввуф таълимотининг ижтимоий-маданий детерминантлари	73
Т.Абдуллаев, Б.Холматова Инсон омилини фаоллаштириш масалалари	77
О.Бойбуваева Мамлакатимизда амалга оширилаётган диний-маърифий соҳадаги ислохотларнинг такомиллашуви	82

УДК: 93/99+21

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ДЕТЕРМИНАНТЛАРИ
СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СУФИЙСКОГО УЧЕНИЯ
SOCIOCULTURAL DETERMINANTS OF SUFI TEACHINGS

М.Маматов

Аннотация

Мақола сўфийликнинг ижтимоий-тарихий ва маданий моҳиятини, унинг ислом маданияти ва цивилизациясидаги ўрнини, шунингдек, инсоннинг юсак маънавиятини, диндорлик ва ахлоқий қадриятларини шакллантириш ғояларини, шу асосда сўфийлар таълимотининг ижобий тажрибаларини самарали қўллаш усулларини ишлаб чиқишга қаратилган.

Аннотация

Статья рассматривает историческую и философскую сущность суфизма, его место в исламской культуре и цивилизации, а также идеи формирования высокой духовности, религиозности и моральных ценностей личности, разработке на этой основе методов эффективного применения положительного опыта суфийских учений.

Annotation

The article examines the historical and philosophical essence of Sufism, its place in Islamic culture and civilization, also ideas on the formation of high spirituality, religiousness and moral values of the individual, and on the basis of it, developing methods for the effective application of positive experiences of Sufi teachings.

Таянч сўз ва иборалар: Қуръон, Ҳадис, Оллоҳ, сўфийлик, зоҳидлик, обидлик, орифлик, диний бағрикенглик, тўрт асл ҳақиқат.

Ключевые слова и выражения: Коран, хадисы, Аллах, суфизм, захидизм, абидизм, арифизм, религиозная толерантность, четыре благородные истины.

Keywords and expressions: Koran, Hadith, Allah, Sufism, Zakhidism, Abidism, Arifism, Religious Tolerance, Four Noble Truths.

2018 йил 12 декабрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг ялпи мажлисида Ўзбекистон томонидан ишлаб чиқилган "Маърифат ва диний бағрикенглик" махсус қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжат БМТнинг барча 193 аъзо давлатлари томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланди.

БМТнинг Ўзбекистондаги Доимий вакили Хелена Фрейзернинг сўзларига кўра: "БМТ Бош Ассамблеясининг "Маърифат ва диний бағрикенглик" махсус резолюцияси БМТнинг барча аъзо давлатларига дин ва эътиқодга асосланган динлараро, маданиятлараро мувофиқлик ва жанговарликка қарши кураш бўйича конструктив ғояларни қўллаб-қувватлайди. Ушбу қарор глобал тинчлик ва барқарор ривожланишни таъминлашда устувор вазифани бажариши мумкин" [1,216].

Тасаввуф ҳам ўзининг асосий ғояси – комил инсон шахсини шакллантиришда эришилиши шарт бўлган тўрт босқичдан учинчиси маърифат, деб аталиши ҳамда диний бағрикенглик бу таълимотнинг асосий тамойилларидан

бири эканлиги билан юқорида зикр этилган ҳужжат мақсадлари ва вазифалари билан ҳамоҳангдир. Шу боис, мазкур мақолада ёритилган масалалар Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг талабларини самарали бажариш нуқтаи назаридан долзарб бўлиб қолади.

Тасаввуф таълимоти илк бор зоҳидлик, обидлик кўринишларида араб мамлакатлари ҳудудида вужудга келган. Яхлит таълимот сифатида Марказий Осиёда шаклланган ва IX-XI асрларда тарқалган. Мусулмон Шарқида тасаввуф илми ва ҳаракати мунтазам тадрижий тараққиётда бўлган.

Тасаввуф илмининг негизлари пайғамбар ҳаётлигида пайдо бўлган ва тасаввуфнинг барча тариқатлари ўзларини айнан Муҳаммад пайғамбар билан боғлайдилар. Муҳаммад пайғамбар таълимоти оддий тилда илми сафина - китобий билим ва илми сийна - дилдаги билим, деб аталади. Биринчиси уламоларнинг доктринал таълимотида бўлса, иккинчиси сўфийларнинг қатъий эзотерик, мистик таълимотида мужассамлашган [2,11].

Тасаввуф равнақини бир неча

М.Маматов – ФарДУ, фалсафа фанлари доктори, профессор в.б.

даврларга бўлиш мумкин: зоҳидлик - VIII аср; Обидлик, орифлик – IX аср ўрталари – X аср; XI-XII асрлар тасаввуф мактаблари ва силсилаларининг таркиб топиши.

Ислоннинг илк даврида «ат-тасаввуф» ва «ас-сўфий» иборалари кенг тарқалмаган. Уларнинг ўрнига одатда «зуҳд» (таркидунёчилик, фақирлик, дунёвий орзу-ҳаваслардан воз кечиш), «зоҳид» ёки шунга яқин, «обид» (ибодатчи) сўзларидан фойдаланилган.

Мистик зоҳидлик йўналишининг ривожланиши VII-IX асрларда рўй берган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий жараёнлар билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун, мусулмончиликдаги мистик-аскетик йўналишнинг кучайишини араб кибор уруғлар ҳокимиятига, илк таълимот ғояларининг аста-секин узоқлашиб кетаётганига, ахлоқнинг тубанлашувига нисбатан муносабатни ифодалади.

Ҳижрий III аср охири - IV аср бошларида Абу Наср Форобий томонидан яратилган ва кейинчалик ислом фалсафаси, деб номланган фалсафа илмининг шаклланишига тасаввуф ўзининг аъъанасига ва мустаҳкам асосларига эга бўлиб қолган таълимот эди. Тасаввуф, шариат ва фалсафа муносабатлари маълум даражада шаклланди ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига таъсир кўрсата бошлади [3,25].

VIII асрнинг иккинчи – IX асрнинг биринчи ярмида илоҳиёт ва тасаввуф ўртасида юзага келган зиддиятлар XII асрда асосан бартараф этилган. Мусулмонлар орасида сўфиёна дунёқараш кенгроқ ёйила бошлаган. Шу билан бирга, тасаввуфда мўътадил, кескин экстатик ҳамда пантеистик оқимлар яққол кўзга ташлана борган.

Тасаввуфнинг шаклланишида ва кейинги назарий-ғоявий такомиллашувида «хонақоҳ», (зовия, работ) институти катта роль ўйнаган. Дарвеш сўфийларни бирлаштирувчи марказ сифатида «хонақоҳ» илк бор Шарқ мусулмон оламида IX-X асрлар оралиғида Хуросон ва Мовароуннаҳрда, кейинроқ Ғарбий Эронда, Ироқда, Сурияда ва Мисрда, шунингдек, Ҳиндистонда пайдо бўлган.

X аср охиридан бошлаб «устоз-шогирд» (муршид-мурид) институти шакллангач, доимий ҳаракатдаги хонақоҳлар пайдо бўлган. Вақтлар ўтиши

билан Шарқдаги баъзи хонақоҳлар авлиё-пирларнинг зиёратгоҳларига айланган.

IX-XIII асрларни тасаввуф таълимотининг мумтоз даври, XIV-XV асрларни эса унинг олтин даври, деб тавсифлаш мумкин. Чунки, бу даврга келиб, Мовароуннаҳрда ва Хуросонда Нақшбандия кенг ёйилиб, гуллаган давр бўлди. Нақшбандиядан кейин тасаввуф тарихида бошқа силсила вужудга келган эмас. Умуман, XV асрдан кейин тасаввуфнинг назарий-фалсафий жиҳати сўна бошлади [4,16].

Тасаввуф таълимоти дунёқарашига оид мураккаб ва зиддиятли бўлган жиҳатлари тадқиқ этилган. Сўфий учун мутлақ борлиқ сифатида Оллоҳнинг мавжудлиги исбот талаб қилмайдиган (аксиома) ҳақиқатдир. Масаланинг туб моҳиятини назарий билиш ташкил этади.

Ўрта асрлар ғоявий-фалсафий ҳаётида иккита бир-бирини инкор қилувчи таълимот мавжуд эди: бири ақидавий каломга асосланган ортодоксал ислом, иккинчиси – ақл имконияти ва қудратидан келиб чиқадиган дунёвий билимга суянадиган фалсафа. Иккинчи оқим маълум даражада тасаввуфда расмий дин меъёрларидан чиқиш мумкинлигини ҳисобга олгани учун ҳурфикрлилик манбаи эди. Шу боисдан ғоявий фалсафий оқимларнинг онтологик илдизлари ҳар хил эди.

Сўфийлик амалиётида муридда (шогирдда) рўй бериши мумкин бўлган «ҳол» – ўзлигини унутиш даражаси устоз (муршид) раҳбарлигида, баъзи кишиларда эса кутилмаганда ғайритабиий тарзда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Сўфийлик борлиқ, онг ва жамият тараққиёти муаммоларининг ноъъанавий ечимларини ижодий ва креатив излаб топишга интилиш сифатида юзага келган.

Оламнинг яратилиши масаласида файласуфлар ва мутакаллимлар орасидаги фарқни қуйидагича ифодалаш мумкин: файласуфлар Худони биринчи сабаб дейдилар, лекин улардан баъзилари бу таърифни четлаб ўтиб, худони Яратувчи, деб атайдилар, чунки, дейди улар, агар у биринчи сабаб дейиладиган бўлса, шунинг ўзи билан оқибатнинг мавжудлиги тан олинган бўлар эди, бу эса оламнинг абадий эмаслиги ғоясини тан олишга олиб келади.

IX-XIII асрларда тасаввуфнинг онтологик концепцияси асоси – ваҳдат ал-

вужуд, яъни Оллоҳ ва оламнинг бирлиги тўғрисидаги таълимот яратилди.

Ваҳдат ал-вужуд таълимоти танқиди натижасида юзага келган Ваҳдат аш-шухуд таълимоти асосини Оллоҳ – ягона, абадий, олам эса У томонидан яратилган, деган ғояси ташкил этади. Бу эса анъанавий фалсафада дуалистик дунёқараш деб аталади. Ундан келиб чиқадиган хулоса шуки, Оллоҳнинг бу олам билан ҳеч қандай бирлиги йўқ.

Бу икки таълимот ўртасидаги фарқларни шундай изоҳлаш мумкин: Ваҳдат ал-вужудда - зот ва вужуд бир хил; сифат ва зот айнидир; олам – сифатларнинг маълум бўлиш ва юзага келишидан иборат; олам хаёлдир, аммо Оллоҳ бор, яъни Оллоҳ оламдир; олам соядир, лекин соя Оллоҳдир; Оллоҳ инсон муносабатлари яқинлашиш жараёнидир; яратилиш сабаби илоҳий ишқдир.

Ваҳдат аш-шухудда эса вужуд зотдан бошқа нарса бўлиб, у биринчи яратилган унсур; сифатлар зотдан фарқ қилиб, зот вужуд билан ташқарида мавжуд бўлиб, зотнинг сояларидир; олам сифатларнинг эмас, уларнинг соялари тажаллийсидир.

Тасаввуфнинг онтологик илдизлари ислом замирида шакллангани учун илк ўрта асрларда у шарқона тус олган. Бу эса диний таълимот базасининг Шарқда кенгайишига имконият яратиб берди. Сўфийлар жамоадан узоқлашишга эмас, балки жамоа билан бирга бўлишга, очқўзликдан, кибрдан, одатларга кўр-кўрона бўйсунушдан, юқори табақадаги шахслардан кўрқишдан халос бўлишга чорлар эдилар.

Одам қанча уринмасин, Оллоҳ сифатларини билишга қодир эмас. Рационалистлар фақат мантиққа суяниб ҳақиқатга эришиш мумкин, деб ўйлайдилар. Сўфийлар эса бу ҳақиқатга фақат интуиция ёрдамида эришиш мумкин, деб таъкидлайдилар. Абу Ҳомид Ғаззолий эса бу икки ёндашувни уйғунлаштиришга интилди.

Тасаввуфонтологиясида онг, қалб, ибодат ҳақидаги билимлар муҳим ўрин тутди. Сўфийлар учун ҳақиқий билим – қалбни илоҳийлаштириш, ботиний ибодат – Оллоҳга яқинлашиш воситасидир.

Тасаввуфда борлиқни билиш мумкин эмаслиги ғояси оламни илоҳий ҳодиса деб биладиган онтологик талқинга мос келади. Эллинистик фалсафанинг кучли таъсири

остида, айниқса Плотиннинг эманация тўғрисидаги таълимоти мистик сўфийларни олдиндан ҳис қилиш, англаш тўғрисидаги ўз фикрларини аниқ ифодалашга олиб келди: олам бу илоҳий моҳият акс этадиган кўзгу, аммо у фақат кўриниш, холос.

Ҳақиқатни билиш учун бу кўринишдан узоқлашиш лозим. Ўзининг хусусий борлиғидан озод бўлиш керак. Ягона ҳақиқат бўлган Оллоҳ билан бирлашиш учун ўз шахсини йўқ қилиши лозим. Бу маънода Худо доим номаълумлигича қолаверади. Сўфийлар доим Оллоҳда эриб, унга сингиб кетишни орзу қиладилар. Улар ҳиссий – ақлий билимнинг ноаниқлиги, сароблигини Афлотуннинг «ғорига» ўхшаш тимсоллари мисолида фикр юритадилар.

Тасаввуфнинг онтологик концепциясида Оллоҳ, олам ва одам муаммоси биринчи ўринда туради. Унда Худо ўз-ўзлиги замирида, ўз замиридаги намоён бўлмаган моҳият сифатидадир. Шунинг учун унинг борлиги куйи даражадаги бошқа моҳиятлардан фарқ қилади. Сўфийлар Оллоҳнинг Ягоналиги, Абадийлиги ва Мутлақлиги, шу билан бирга Худо мутлақ трансцендент бўлиб қолмай, нарсаларда, жумладан, одамда мавжуд, деган ғояни тарғиб этадилар.

Тасаввуфнинг диний-фалсафий манбаларида бу дунёқараш ислом дини арконлари асосида шаклланганлиги билан бир қаторда унда бир қанча бошқа мистик таълимот элементлари ҳам мавжудлиги аниқланди. Баъзи муаллифларнинг тасаввуф мустақил эмаслиги тўғрисидаги концепциялари унинг вужудга келиш сабабларини неоплатонизмдан, оташпарастликдан, буддавийликдан, умуман, ташқи омиллардан излашлари учун асос бўлди.

Неоплатонизм таълимотининг асосчиси Плотиннинг тажалли тўғрисидаги таълимоти мистиклар ҳис-туйғуларининг аниқ ифодасини берарди. Олам илоҳий мавжудлик акс этаётган фақат бизнинг назаримиздаги кўзгу, холос. Демак, бу воқеликка, ҳақиқатга эришиш учун тасвирдан узоқлашиш лозим. Ягона мавжудлик ҳисобланадиган Оллоҳга ўз шахсини йўқотиш – фано йўли билан Оллоҳда эриб кетиш учун ўз хусусий мавжудлигидан қутулиш, озод бўлиш керак. Дастлабки сўфийларга хос мистик, экстатик

интилишларнинг мантиқий якуни шундан иборат эди [5,160].

Фалсафанинг асосий мавзуларидан бири бўлган оламнинг яратилиши масалалари тасаввуфда ўзгача, ўзига хос равишда ечилади. Бу ечим анъанавий диний тасаввурдан ҳам фарқ қилади. Мутасаввифлар бу муаммони «судур» ибораси билан ифодалайдилар.

Судур ўз-ўзидан зарурий воқелиқдир. Ибн Сино неоплатонизмнинг эманация тўғрисидаги назариясини Птолемейнинг космологияси ва Арастуниги зарурий ва эҳтимолли борлиқ тўғрисидаги таълимоти билан бирлаштирди. Бу таълимотга биноан олам Оллоҳдан яралган, лекин Оллоҳнинг мустақил ижодий иродаси натижасида эмас. Оламнинг Оллоҳдан «оқиб чиқиши», «равшанлашиши» табиий зарурий ҳосиласи, илк манбанинг тўлиб бориши натижасидир. Эманация - тажаллининг кейинги қатламлари: оламий ақл, ғоялар олами, оламий руҳ, одамларнинг шахсий жони, бирламчи материя ва моддий олам кабилардан иборат.

Анча кейинроқ, ислом Ҳиндистонга кириб келганидан сўнг, мутаассиб тасаввуфнинг баъзи бир йўналишларида ҳинд пантеистик фалсафаси - веданинг таъсири намоён бўла бошлади. Аммо, бизнингча, буддавийликнинг тасаввуф тараққиётининг қайси босқичида бўлмасин

сезиларли таъсир ўтказиши тўғрисидаги мулоҳаза эътирозлидир.

Шу билан бирга, динга оид кўп ғоялар умумбашарий қадриятларга айлангани каби буддавийлик таълимотида шаклланган «тўртта яхши ҳақиқат» ёки бошқа асосий қоидаларнинг тасаввуфда ҳам маълум даражада эътироф этилиши табиийдир.

Тасаввуфнинг диний-фалсафий омилларини муайян тариқатлар фаолияти таърифи орқали аниқлаш мумкин. Тасаввуф тариқатлари шариат талаблари доирасидан чиқмай, Қуръони карим ва ҳадиси шарифга асосланган ва барчасининг умумий ғояси бир бўлгани билан амалиётда ва диний-фалсафий қарашларида бир-биридан фарқ қиладилар. Эътиқод, борлиқ ва уни билиш масалаларини ёритишда ҳам улар орасида ихтилофлар мавжуд.

Тасаввуф тарихида хилма-хил тариқатлар пайдо бўлиб, ҳаёт синовларидан ўта олмай тарқаб кетганлари ёки бошқа прогрессивроқ тариқатга қўшилиб кетганлари ҳам кўп. Шу билан бирга, ўзининг тизимли диний-фалсафий дунёқарашлари, ўз тарафдорларининг интилишлари, орзу-ҳавасларини қондириб келаётган, ислом дини талабларига оғишмай амал қилган ҳолда жамият эътирофига сазовор бўлганлиги сабабли асрлар давомида тараққий этиб, сафлари кенгайиб бораётган тариқатлар шу кунларда ҳам амал қилиб келмоқда.

Адабиётлар:

1. Газета «Народное слово». –2018.-№ 260 (7188).
2. Субхан Джон А. Суфизм. Его святые и святыни. –М.-С.П.: Диля, 2005.
3. Ҳотамий С.М. Ислом тафаккури тарихидан. –Т.: Минҳож, 2003.
4. Комилов Н. Тасаввуф. –Т.: Мовароуннаҳр, 2009.
5. Массэ А. Ислам. –М.: Восточная литература, 1963.

(Тақризчи: Т.Абдуллаев – фалсафа фанлари доктори, профессор)